

† Διονύσης Γ. Μαυρόγιαννης

Ο παροιμιακός λόγος στο έργο του Νικολάου Γ. Πολίτου
(Ιστορική ανασκόπηση, φιλολογική παρουσίαση,
κοινωνιολογική προσέγγιση)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Α. Ιστορική ανασκόπηση

Ο Ν. Γ. Πολίτης αφιέρωσε ένα μεγάλο μέρος της επιστημονικής του δραστηριότητας στην έρευνα, συλλογή και καταγραφή, μελέτη και έκδοση του παροιμιακού λόγου. Αυτό αποδεικνύει ότι οι παροιμίες αντιπροσώπευαν γι' αυτόν, στη συνολική του θεώρηση για τον ελληνικό λαϊκό πολιτισμό, κομμάτι σημαντικό, αναπόσπαστο και λειτουργικό του καθημερινού βίου, των κοινωνικών σχέσεων και της γλώσσας του ελληνικού λαού. Ανατρέχοντας στη γνωστή ογκώδη εργογραφία του, διαπιστώνουμε ότι άρχισε να ασχολείται με το θέμα αυτό από τα πρώτα κιόλας χρόνια της επιστημονικής αρθρογραφίας του¹, ήτοι από το 1868 σε ηλικία 16 ετών, έως τα μέσα της δεύτερης δεκαετίας του 20ού αιώνα. Το ενδιαφέρον του εστρέφετο κυρίως προς τις νεοελληνικές αλλά και τις βυζαντινές παροιμίες, καθώς και στις αρχικές παροιμιακές καταβολές της κλασικής περιόδου, ενίοτε δε και στις παροιμίες άλλων λαών, βαλκανικών, ευρωπαϊκών, ασιατικών.

Η κριτική έκδοση σε τέσσερις τόμους τμήματος των παροιμιών του έλαβε χώρα από το 1899 έως το 1902, είναι δε συνολικής έκτασης 2.673 σελίδων (600+699+686+688). Ο Ν. Γ. Πολίτης βραβεύθηκε δύο φορές από την Ακαδημία Επιστημών της Βαυαρίας για το έργο του.

Οι παροιμίες και οι «παροιμιώδεις εκφράσεις» των τεσσάρων αυτών τόμων ταξινομούνται κατ' αυστηρή αλφαβητική σειρά. Η τετράτομη αυτή έκδοση περιλαμβάνει το υλικό από τα γράμματα α έως ε. Στους δύο πρώτους τόμους περιέχονται οι παροιμίες υπό το στοιχείο α. Στον τρίτο τόμο παροιμίες υπό τα στοιχεία β και γ στον τέταρτο μέρος των παροιμιών υπό το στοι-

1. *Πανδώρα*, τ. ΙΗ' (1868), σ. 432-436, 461-462 και τ. ΙΘ' (1869), σ. 117-118 και 357-358.

χείο δ. Είναι προφανές ότι το υλικό τούτο αποτελεί ένα μικρό μόνο μέρος του συγκεντρωμένου υλικού, το οποίο παραμένει για 100 περίπου χρόνια ανέκδοτο, στη μεγαλύτερή του έκταση, στα αρχεία του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας.

Πέραν τούτου, το ήμισυ των σελίδων του τόμου Α' και μέρος των τόμων Β' και Γ' είναι αφιερωμένες σε κριτική ιστορική αναγωγή στους προηγηθέντες τότε παροιμιογράφους και το έργο τους, στις συλλογές της βυζαντινής περιόδου και διαμέσου αυτής στην αρχαιότητα, καθώς και σε αλλόγλωσσες συλλογές ξένων χωρών.

Ειδικότερα στις 25 πρώτες σελίδες του τόμου Α', μετά από συντομότατη αναφορά στο αντικείμενο του δημοσιευόμενου έργου, ο Ν. Γ. Πολίτης προβαίνει σε μια κριτική ανασκόπηση και παρουσίαση του αποθησαυρισμένου υλικού με τη βοήθεια, όπως λέγει, των συνεργατών του. Έτσι, διέρχεται με οξυδερκείς παρατηρήσεις φιλολογικού και ιστορικού περιεχομένου τις γνωστές εκδόσεις βυζαντινών παροιμιών του Κρουμβάιερ (Karl Krumbacher)² και Ed. Kurtz³ για τη Συλλογή του Μαξίμου Πλανούδη με παράφραση και ερμηνευτικά σχόλια, με βάση την έκδοση από τον Λαυρεντιανό Κώδικα 9.30, που είχε δημοσιεύσει λίγα χρόνια πριν ο Ιταλός E. Piccolomini το 1879 στην Πίζα⁴.

Ενωρίτερα, το 1876, ο Κ. Ν. Σάθας δημοσίευσε στη Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη⁵ αξιόλογες συλλογές παροιμιών, αλλά, όπως παρατηρεί ο Ν. Γ. Πολίτης, αυτές «παρήλθον απαρατήρητοι, μη αξιωθείσαι της δεούσης προσοχής». Μόνο για την αναδημοσίευση της Πλανουδείας Συλλογής από τον Ed. Kurtz παρατηρήθηκε ενδιαφέρον από πολλούς στα τότε φιλολογικά έντυπα, όπως γράφει.

Ο Ν. Γ. Πολίτης συνεχίζει την κριτική αναφορά του σε συγγραφείς, συλλέκτες και συλλογές, όπως στον Du Cange στο Γλωσσάριον του, 1688⁶, ο οποίος με τη σειρά του είχε στηριχθεί στον Μιχαήλ Αποστόλη από το Ιόνιο με βάση το υπ' αριθμ. 3058 χειρόγραφο της Παρισινής Βιβλιοθήκης, του οποίου

2. Karl Krumbacher, *Mittelgriechische Sprichwörter*, K. B. Akademie der Wissenschaften, München 1893· Karl Krumbacher, *Geschichte der Byzantinischen Literatur*, Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1897, 2η έκδοση.
3. Ed. Kurtz, *Die Sprichwörtersammlung des Maximus Planudes*, Leipzig 1886.
4. E. Piccolomini, *Estratti inediti dai codici greci della biblioteca mediceo-laurenziana I*, Pise 1879 (Χρονικά του Πανεπιστημίου της Τοσκάνης, τόμ. 16).
5. Κ. Ν. Σάθας (επιστασία), *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη ή συλλογή ανέκδοτων μνημείων της ελληνικής ιστορίας*, τυπ. Φοίνικος, εν Βενετία 1876, τόμος Ε', σ. 544-578 και 525 κ.ε.
6. Charles Du Fresne, Du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis*, Lugduni 1688.

συγγραφέας ήταν ο Αρσένιος από τη Μονεμβασία (16ος αιώνας), αλλά και σε έτερο κώδικα (αριθ. 1409, F) σημειούμενο ως *Proverbium apud Graecos hodiernus*. Τις εργασίες του Κρουμβάχερ τις είχε παρουσιάσει ο Ν. Γ. Πολίτης το 1898 στην *Επετηρίδα* του Φ. Σ. Παρνασσού, προσθέτοντας και παροιμίες του Μιχαήλ Γλυκά⁷.

Ο Α. Κοραΐς, ο Σπ. Λάμπρος και άλλοι επελήφθησαν επίσης βυζαντινών και όχι μόνο παροιμιών. Συλλογή από κώδικα της Μόσχας έφερε στο προσκήνιο τις κωμωδίες του Αισώπου, όπως ονομάστηκαν (*Αισώπου κωμικαί κωμωδίαί* ή *Ο Αἰσώπος εἶπεν κοσμικὰς κωμωδίας*). Η εξήγηση αυτής της περιέργης κατά τον Ν. Γ. Πολίτη ονομασίας, «κοσμικές», οφείλεται στον Ρώσο εκδότη, ο οποίος διακρίνει τις Αισώπου παροιμίες από εκείνες του Σολομώντος και της Αγίας Γραφής, άλλως ως απηχήσεις της αρχαίας θρησκείας (εθνικές παροιμίες κατά τον Πολίτη), στις οποίες δεν εμφανίζονται κληρικοί και δεν ενθυμίζουν αυτές της χριστιανικής θρησκείας (κοσμικές, συνεπώς). Πάντως τη διάκριση αυτή σε κοσμικές και μη ο Ν. Γ. Πολίτης την θεωρεί «*αυτόχρονα τερατώδη*»⁸.

7. Ν. Γ. Πολίτου, «Ερμηνευτικά εις τὰς βυζαντινὰς παροιμίας», εκ του τυπογραφείου της Εστίας, εν Αθήναις 1898, ανάτυπο από την *Επετηρίδα Παρνασσού* 2(1898).

8. Η αναφορά του Ν. Γ. Πολίτη στον παροιμιακό λόγο κατά την κλασική περίοδο διαμέσου των συλλογών παροιμιών της βυζαντινής εποχής, με σκοπό τη θεμελίωση της ιστορικής συνέχειας του λαϊκού πολιτισμού, επιβάλλει να προσθέσουμε ορισμένα στοιχεία. Όπως είναι γνωστό, ο παροιμιακός λόγος κατά την αρχαιότητα (ρητά, γνωμικά, παροιμιώδεις εκφράσεις) ήταν σε ευρεία χρήση από τους φιλοσόφους, τους πολιτικούς, τους νομοθέτες, τους ποιητές. Σύμφωνα με τον Διογένη Λαέρτιο (*Βίοι φιλοσόφων*, V, 21) ο Αριστοτέλης ασχολήθηκε με τη φιλοσοφική και κοινωνιολογική σημασία των παροιμιών, θεωρώντας ότι οι παροιμίες: *παλαιὰς εἰσὶ φιλοσοφίας εγκαταλείμματα, περισωθέντα διὰ συντομίαν καὶ δεξιότητα*.

Ο Αριστοτέλης φέρεται να έγραψε βιβλίων α' με τίτλο *Παροιμιαί*.

Ο μαθητής του Αριστοτέλους και διάδοχός του Θεόφραστος έγραψε και αυτός έργο *Περὶ Παροιμιῶν*, κάνοντας τη διάκριση μεταξύ παροιμίας και αποφθέγματος (*Στοβαίου Ανθολόγιο*, 21, 12).

Βιβλία περὶ παροιμιῶν συνέγραψαν επίσης ο Κλέαρχος ο Περιπατητικός και ο Χρύσιππος ο Στωϊκός. Χρήση δε παροιμιών, όπως αναφέρθη, έκαναν οι τρεις τραγικοί ποιητές (Αισχύλος, Σοφοκλής, Ευριπίδης), ο Πλάτων, οι κωμικοί Αριστοφάνης και Μέγανδρος, οι ιστορικοί και γεωγράφοι (Πολύβιος, Στράβων). Ο Ζηνόβιος τέλος (2ος μ.Χ. αι.) συνέθεσε *Επιτομή* 552 παροιμιών, έχοντας αντλήσει ικανά στοιχεία από τα έργα αφ' ενός του Ταρραίου (1ος π.Χ. αι.), *Παροιμιῶν τρία βιβλία* και αφ' ετέρου του Διδύμου του Αλεξανδρέως (80-10 π.Χ.), *Περὶ Παροιμιῶν βιβλία διάφορα*.

Ο Πατριάρχης Φώτιος στη *Μυριόβιβλο* προβαίνει σε αναφορές στις παροιμίες της αρχαιότητας. (Αντλήσα πληροφορίες για την προσθήκη αυτή από το πρωτότυπο νομικό και κοινωνιολογικό σύγγραμμα *Περὶ ὄνου σκιάς* των εκλεκτών συναδέλφων μου Τηλέμαχου Φιλιππίδη, Ομότιμου Καθηγητῆ Α.Π.Θ. και Μαρίας Τσαντέ-Φιλιππίδου, Δρος Α.Π.Θ., έκδοση Κυριακίδη, Θεσ/νίκη 1996).

Στις επόμενες 55 σελίδες του Α' τόμου (κε'-π') ο Ν. Γ. Πολίτης παραθέτει, επεξηγεί και παρουσιάζει 139 συλλογές παροιμιών των προηγούμενων αιώνων, 50 περίπου ανέκδοτες συλλογές επωνύμων προσώπων, ως επί το πλείστον φίλων και συνεργατών του, οι οποίοι κατέγραψαν και συνέλεξαν από διάφορα μέρη του ελλαδικού χώρου 18.000 περίπου παροιμίες, εκτός εκείνων τις οποίες συνέλεξε ο ίδιος («χιλιάδας τινάς») στην Αθήνα και στα περίχωρα, στην Αρκαδία, στη Μεσσηνία, στη Λακωνία και αλλού, κάνοντας προς τούτο εκδρομές ή με «πολυχρόνιον διατριβήν» σ' αυτά τα μέρη, όπως σημειώνει. Τέλος, αναφέρει 79 εκδόσεις παροιμιών σε 19 ξένες χώρες και γλώσσες, διευρύνοντας έτσι, για την εποχή του, το ενδιαφέρον του για μια όντως πολυεθνική συγκριτική μελέτη του παροιμιακού λόγου.

Μεταξύ όλων των νεωτέρων (19ος αι.) ερευνητών και μελετητών, θεωρώ ότι η έκδοση της συλλογής του Π. Αραβαντινού *Παροιμιαστήριον ή συλλογή παροιμιών εν χρήσει ουσών παρά τοις Ηπειρώταις, μετ' αναπτύξεως της εννοίας αυτών και παραλληλισμού προς τας αρχαίας*⁹, υπήρξε τομή και σταθμός της σύγχρονης ιστοριογραφίας της παροιμίας όχι μόνο για τα κείμενα, αλλά και για τις επεξηγήσεις, για τους αρχαίους συγγραφείς, ποιητές, φιλοσόφους και άλλους, στα έργα των οποίων ιχνιάζει ο Αραβαντινός τις ρίζες του παροιμιακού λόγου και κυρίως τις ορθές ερμηνείες που διατυπώνει για τη σπουδαιότητά τους, ερμηνείες που θα υιοθετηθούν στη συνέχεια και έως σήμερα από τους μεγάλους λαογράφους, νομικούς και ιστορικούς, όπως οι Ν. Γ. Πολίτης, Ν. Δημητρακόπουλος, Στίλπ. Κυριακίδης, Γ. Α. Μέγας, Κ. Ρωμαίος, Δ. Σ. Λουκάτος, Μ. Τουρτόγλου, Μ. Μερακλής, Στ. Ήμελλος κ.ά.

Β. Φιλολογικές παρατηρήσεις

Μετά τις εισαγωγικές αυτές παρατηρήσεις στο έργο του Ν. Γ. Πολίτη, τόσο στο δημοσιευμένο όσο και στο ανέκδοτο, τόσο στη δική του καταγραφή όσο και στην αναγωγή του στις συλλογές της εποχής του, αλλά και στις βυζαντινές και αρχαιοελληνικές συλλογές, αυτό που προέχει είναι να δούμε τις αντιλήψεις, τις κρίσεις και τις θέσεις, τις οποίες διατυπώνει για τον παροιμιακό λόγο ο τιμώμενος μεγάλος πνευματικός άνδρας. Οι θέσεις του αυτές είναι εγκατεσπαρμένες κατ' αρχάς στους υπομνηματισμούς των τεσσάρων δημοσιευμένων τόμων, στην «Εισαγωγή» των τριών πρώτων τόμων και στα διάφορα άρ-

9. Παναγιώτης Ι. Αραβαντινός, *Παροιμιαστήριον ή συλλογή παροιμιών εν χρήσει ουσών παρά τοις Ηπειρώταις, μετ' αναπτύξεως της εννοίας αυτών και παραλληλισμού προς τας αρχαίας*, Τυπογραφείον Δωδώνης, εν Ιωαννίνους 1863.

θρα και σημειώματα, που είχε κατά καιρούς δημοσιεύσει σχετικά με τις παροιμίες. Διότι τα κύρια συμπεράσματα και πορίσματα του είχε επιφυλαχθεί να τα εκθέσει κατά το πέρας της δημοσίευσης ολόκληρου του έργου. Πέρασ όμως της περιορισμένης εκδοτικής προσπάθειάς του και η συνολική θεώρηση των παροιμιών δεν φαίνεται, απ' όσο γνωρίζω, να είχε συναχθεί και δημοσιευθεί. Στην αρχή όμως του τόμου Α' (πρώτη σελίδα ε') καταθέτει συνοπτικά ο ίδιος τις γενικές σκέψεις και προθέσεις του στο θέμα αυτό:

Τα πορίσματα, άτινα συνήγαγον εκ της εξετάσεως των τε βυζαντινών και των συγχρόνων ελληνικών παροιμιών περί του εμφανιζομένου εκ τούτων χαρακτήρος του λαού, περί της φύσεως και της συστάσεως του είδους τούτου της εγγράφου λογοτεχνίας παρά τω ημετέρω λαώ και περί της ροπής, ην έσχον προς γένεσιν των ελληνικών αι ξέναι παροιμίαι και τανάπαλιν, τα πορίσματα ταύτα θα (τα) εκθέσω εν πλάτει εν τέλει της συλλογής. Διότι φανερόν είναι ότι προς μείζονα σαφήνειαν του λόγου, πρέπει να έχει ο αναγνώστης πρόχειρα τα κείμενα εις α αναφέρονται αι παρατηρήσεις. Εν τω παρόντι δε περιορίζομαι εις αναγκαίας τινάς σημειώσεις περί των δημοσιευμένων ώδε ανεκδότων συλλογών βυζαντινών παροιμιών και περί των εκδοδωμένων και ανεκδότων συλλογών παροιμιών, εξ ων κατηρτίσθη η ανά χειρός, (αλλά) και εις αναγραφών των συλλογών αλλογλώσσων παροιμιών, ας είχαν προ οφθαλμών εν τη ερμηνεία των ημετέρων¹⁰.

Η συνεκτίμηση των γενικών αυτών ως και των επιμέρους παρατηρήσεων και σκέψεων του Ν. Γ. Πολίτη μας οδηγεί στη διατύπωση των παρακάτω προτάσεων.

Κατ' αρχάς, το συνολικό παροιμιακό υλικό, δημοσιευμένο τόσο στους τέσσερις τόμους όσο και σε άρθρα του, αλλά και τα αδημοσίευτα θησαυρίσμα-

- ◆ —————
10. Σχετικά με τα οπωσδήποτε σύντομα και ελλειμματικά αυτά «πορίσματα» του Πολίτη για τον παροιμιακό λόγο, που επεφυλάχθη να τα διατυπώσει πληρέστερα μετά την ολοκλήρωση της δημοσίευσης του έργου του –χωρίς να επιτευχθεί, δυστυχώς για την επιστήμη, ούτε το ένα, ούτε το άλλο– ο μελετητής μπορεί να ανεύρει εκτεταμένες ιστορικές, φιλολογικές, νομικές και κοινωνιολογικές παρατηρήσεις για τις παροιμίες στο εξόχως ενδιαφέρον έργο του Ν. Δημητράκοπούλου, *Νομικαί ενασχολήσεις* (τόμοι 4), τόμ. 2, Αθήνα 1912 (επιμέλεια έκδοσης Κων. Γ. Μπαλλή), Μέρος 1ο, παράγραφος IV, «Το Δίκαιον εν ταις Παροιμίαις», σ. 79-138 και παράγραφος V, «Το Δίκαιον εις τα δημοτικά άσματα», σ. 139-158.

Ενδιαφέρονσα, εν τέλει, είναι η πληροφορία (σ. 157), σύμφωνα με την οποία η Νομική Σχολή του Μονάχου προκήρυξε το 1857 διαγωνισμό για τη συγγραφή «Συλλογής, ταξινομήσεως και βραχείας αναπτύξεως των γερμανικών νομικών παροιμιών των ευρισκομένων εις τας γερμανικάς πηγάς του δικαίου της 13ης και 14ης εκατονταετηρίδος».

τα του Ν. Γ. Πολίτη, αποτελούν και για τον δημιουργό του και για μας ένα Corpus προφορικού λόγου, μνημείο ιδιαίτερης και χαρακτηριστικής λαϊκής διατύπωσης των ειδικών συνθηκών παραγωγής του, του μηχανισμού διάχυσης και χρήσης του για την επίτευξη συγκεκριμένου κοινωνικού σκοπού, τόσο πρωταρχικού όσο και δευτερευόντων.

Οι πολλαπλές κατ' αρχάς όψεις της ταυτότητας του παροιμιακού λόγου συνιστούν ένα πολυεδρικό πλέγμα από παρατακτικές, σωρευτικές και προστιθέμενες κοινωνιολογικές συνιστώσες του, που ενεργοποιούνται κατά τρόπο λειτουργικό. Αυτές έχουν σχέση τόσο με τον τύπο εκφοράς (γλωσσικό, φιλολογικό) όσο και με το ουσιαστικό περιεχόμενο και το κοινωνικό πεδίο δημιουργίας, διάχυσης και κοινωνικού σκοπού. Έτσι, ο παροιμιακός λόγος υπό τις ποικίλες ονομασίες του (παροιμία, παροιμιακές εκφράσεις –και όχι, βεβαίως, παροιμιώδεις–, γνωμικά, ρητά, στίχοι και άλλα), είναι σύντομος (μία ή δύο φράσεις), επιγραμματικός, λιτός. Αρθρώνεται για τούτο με τα κυριότερα μόνο μέρη του λόγου (υποκείμενο, ρήμα, αντικείμενο, επίθετο), έχει έντονη σκηνική παραστατικότητα και χρωματική εικονικότητα, αναφέρεται δε, υπολαμβάνει και υπονοεί ένα μικρόκοσμο γεγονότων, καταστάσεων, συναισθημάτων, συμπερασμάτων και νοημάτων. Οι παροιμίες έχουν λεκτικό ρυθμό και μελωδικό τονισμό, αρχέγονα χαρακτηριστικά του αυθορμητου και προφορικού ανθρωπίνου λόγου, ο οποίος ανταποκρίνεται και συνεκφράζεται εν αρμονία με τη ρυθμικότητα που ενυπάρχει στον έμβιο, ζωικό και φυτικό αλλά και στον ανόργανο ακόμη περιβάλλοντα κόσμο (κελαπδίσματα πουλιών, γαργάρισμα υδάτων, θροΐσματα των δέντρων και της χλόης). Αυτός ο ρυθμός και αυτή η μουσικότητα της παροιμιακής έκφρασης επισφραγίζονται από το χαρακτηριστικό μέτρο του ποιητικού λόγου, ιδιαίτερα του δημοτικού¹¹.

Με βάση τις πιο πάνω προσεγγίσεις για τον τύπο εκφοράς του προφορικού λόγου, επιλέγουμε ότι ο παροιμιακός λόγος, ως λακωνικός, ρυθμικός και μουσικός λόγος, αναπαράγεται και αποκτά διαχρονική βιωσιμότητα με ελάχιστες, αν μη καθόλου, μεταβολές των λεκτικών του στοιχείων, σε αντί-

11. Τούτο έχει την εξήγησή του στο γεγονός ότι ο ανθρώπινος λόγος είναι, αφ' ενός, κοινωνικό γεγονός (fait social, relations sociales), μεταβαλλόμενο στον τόπο, στον χρόνο και στις επικρατούσες ιστορικές συνθήκες, όντας τμήμα του αντικειμένου της κοινωνιολογικής επιστήμης. Και αφ' ετέρου, η μουσικότητα της γλωσσικής διατύπωσης της παροιμίας είναι πρωτίστως νοηματική διαδικασία και διεργασία των νευρώνων του εγκεφάλου, η οποία επιτάσσει στα όργανα της στοματικής κοιλότητας (λάρυγγα, γλώσσα, ουρανίσκο, δόντια, χείλη) τη λεκτική εκφορά, με κριτήριο τον ρυθμό και τη μελωδία, ως συνεκτικών κρίκων και συντελεστών της μεγαλύτερης δυνατής εντύπωσης, της διαρκέστερης συνέχειας και της ευχερούς επανάληψης.

θεση με άλλα συγγενή είδη του λαϊκού προφορικού λόγου, όπως τα δημοτικά τραγούδια, τα μοιρολόγια και οι μύθοι, τα οποία μεταβάλλονται, προσαρμόζονται ή και αυξομειώνονται με προσθαφαιρέσεις από τους χρήστες τους, για μεγαλύτερη ευχέρεια και με περισσότερη ελευθεριότητα¹².

Όσον αφορά στο δεύτερο σκέλος του παροιμιακού λόγου, στο ουσιαστικό δηλαδή περιεχόμενό του, μπορούμε ασφαλώς να πούμε ότι, στη γενικευμένη του μορφή, αποτελεί αυτός αφ' ενός ένα «Κώδικα κανόνων» ηθικής, εθιμοτυπικής, θρησκευτικής και ομόστροφης και συννόμου συμπεριφοράς (η έννοια του *Κανόνα* από τη βυζαντινή περίοδο και εντεύθεν, καθώς και των δεσμευτικών του επιταγών για άτομα και ομάδες, γίνεται ευκολότερα κατανοητός, αν επικαλεσθούμε αφ' ενός τα πολλαπλά δάνεια του όρου *Κανούν* που διαχύθηκαν κατά καιρούς σε Πέρσες, Άραβες, Σλάβους, Αλβανούς, Τούρκους και τον τρόπο και το βάθος της αποδοχής και της εφαρμογής τους, και αφ' ετέρου την ευρεία χρήση του όρου *Κανών*, *Κανόνας* τόσο στην αρχαιοελληνική τέχνη και ποίηση όσο και μεταγενέστερα στην εκκλησιαστική νομοθεσία, τις συνοδικές αποφάσεις και τον μοναχικό βίο)¹³.

Ο παροιμιακός λόγος συνιστά, περαιτέρω, ένα χρηστικό οδηγό κεφαλαιοποιημένης (συσσωρευμένης) εμπειρίας καταστασιακών βιωμάτων, επαγγελματικής και οικονομικής τεχνογνωσίας, λαϊκών επιστημονικών παρατηρήσεων της φύσης και του κόσμου, φιλοσοφικών λαϊκών αντιλήψεων, νομικών εκφράσεων για τη δικαιοσύνη και το περι δικαίου λαϊκό αίσθημα και άλλων, σε όλους τους λαούς.

Οι αποθησαυρισμένες γνώσεις υπό μορφή παροιμιών, παροιμιακών εκφράσεων, γνωμικών, αποφθεγμάτων και προτρεπτικών προσταγμάτων, θε-

12. Βλ. για την κοινωνιολογική προσέγγιση του λόγου, το άρθρο του G. Granai, «Problèmes de la sociologie du langage», στο συλλογικό έργο υπό τη διεύθυνση του G. Gurvitch (dir.), *Traité de sociologie*, (τόμ. 2), Presses Universitaires de France, Paris 1960, σ. 255-277. Ο συγγραφέας επιλέγει (σ. 277) ότι ο αρθρωμένος λόγος είναι το όχημα (το μέσον) επικοινωνίας των ανθρώπων στα πλαίσια της κοινωνικής (τους) δομής, της οποίας εξασφαλίζει τη συνεκτικότητα. Επεξηγεί δε (σ. 256) ότι *η επικοινωνία αυτή δεν είναι δυνατή, παρά μόνον αν ο αρθρωμένος λόγος και η εκφορά του μεταβιβάζουν ένα μήνυμα, το οποίο είναι εξίσου αποδεκτό από τους ομιλούντες*.

13. Για τον κωδικοποιημένο λόγο και την εθιμοτυπική (ουσιαστική και τυπική) ισχύ του υπό τη μορφή του όρου *Κανών*, *Κανόνας*, *Κανούν*, διαχρονικής ελληνικής προέλευσης και χρήσης με τα κατ' εποχές «δάνειά» του σε πολλούς λαούς, ο γράφων το 1982 έκανε σχετική ανακοίνωση στο Γ' Συμπόσιο των Αθηνών με θέμα «Η Κανονικότητα (La Normalité)», με πρόεδρο τον αείμνηστο καθηγητή και πρύτανη του Παν/μίου Πειραιώς Ιάσωνα Χατζηδίνια (η ανακοίνωση αυτή δεν είχε συμπεριληφθεί στα Πρακτικά του Συνεδρίου).

σμοποιούνται με τη διαδοχική, μακρά και ομοιόμορφη διάχυση, αποδοχή, εσω-τερίκευση και εφαρμογή, σε τρόπο που να διαμορφώνονται σε λεκτικά στερεότυπα ευρείας κοινωνικοποίησης. Τούτο είναι ιδιαιτέρως γεγονός για τις αρχαϊκές, τις παραδοσιακές και τις μη-εγγράμματες κοινωνίες. Το κατανοούμε αυτό ευχερέστερα, αν γνωρίσουμε την ενεστώσα κατάσταση που επικρατεί όσον αφορά στη χρήση και στη χρησιμότητα του παροιμιακού λόγου σε χώρες του Τρίτου Κόσμου, αλλά και στην προμελετημένη και έντεχνη χρησιμοποίησή του από φορείς της εγγράμματης κοινωνίας των αναπτυγμένων χωρών κατά την πολύπλευρη πρόσβαση (θρησκευτική, εμπορική, πολιτική, στρατιωτική), που επιχειρούν αυτοί οι φορείς επί αιώνες στον πέραν της Ευρώπης κόσμο¹⁴.

Στην περίπτωση που οι παροιμίες ταξινομούνται αλφαβητικώς με κριτήριο τη λέξη - κλειδί κάθε παροιμίας, ο αναγνώστης και μελετητής βλέπει μπροστά του να ξετυλίγεται ένας απέραντος συρμός κειμένων, των οποίων αντιλαμβάνεται ευχερώς, συγκρατεί και θαυμάζει περισσότερο τη λεκτική διατύπωση και λιγότερο τη θεματική ποικιλότητα. Στην περίπτωση όμως που οι παροιμίες ταξινομούνται σύμφωνα με το περιεχόμενό τους, κατά κατηγορίες, τότε γίνεται ευκολότερα καταφανής η σημασία και λειτουργικότητά τους, τόσο ως προς τις συνθήκες δημιουργίας τους όσο και ως προς τη χρήση και τον σκοπό τους.

Ο Ν. Γ. Πολίτης στη μεγάλη Συλλογή του, δημοσιευμένη εν μέρει αλλά και ανέκδοτη, ακολούθησε την αλφαβητική, όπως είπαμε, κατά το μεγαλύτερο μέρος της και σχολιασμένη ταξινόμηση. Τα σχόλια σε κάθε παροιμία έχουν έκταση ολίγων γραμμών έως και αρκετών σελίδων, κατά περίπτωση. Τη μέθοδο αυτή ακολούθησαν, πριν και μετά από αυτόν, πολλοί άλλοι συλλέκτες, λαογράφοι και εκδότες. Όμως και ο Πολίτης σε άρθρα του και άλλοι λαογράφοι, φι-

14. Στις παραδοσιακές κοινωνίες της Ασίας και της Αφρικής, σύμφωνα με βιωματική γνώση και καταγραφή του γράφοντος κατά την εξαετή παραμονή του ως Αρχηγού Αποστολής της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας (Ι.Λ.Ο., Γενεύη) σε χώρες της Κεντρικής Αφρικής (1970-1972), Μπαγκλαντές (1973-1974) και Βιετνάμ, Λάος, Καμπότζη (1975-1976), ο καθημερινός ιδιωτικός και δημόσιος βίος διεξάγεται με τη βοήθεια του παροιμιακού λόγου, γίνεται δε δεκτή η άποψη του ομιλητή, η οποία εκφράζεται με τη βοήθεια παροιμιών. Αυτές δε οι απόψεις γίνονται αποδεκτές από τους συνομιλητές, εκτός και αν εκφρασθεί άποψη με τη βοήθεια άλλης παροιμίας ή παροιμιακής έκφρασης, η οποία αντικρούει επιτυχώς την προηγούμενη. Αυτή την «επικοινωνιακή» γλώσσα τη μεταχειρίστηκαν ευρέως αφ' ενός οι αξιωματούχοι της ευρωπαϊκής διοίκησης κατά τη διάρκεια των αποικιοκρατικών περιόδων και αφ' ετέρου εκπρόσωποι της Καθολικής Εκκλησίας και του Ισλάμ, για να πείσουν τους γηγενείς πληθυσμούς περί της ορθότητας των επιχειρημάτων τους. Γραπτά στοιχεία για τα ανωτέρω ανευρίσκονται στα ανθρωπολογικά, εθνολογικά και κοινωνιολογικά εγχειρίδια και τη σχετική αρθρογραφία στα αντίστοιχα περιοδικά και επιστημονικά δημοσιεύματα.

λόγοι και νομικοί, ασχολήθηκαν και με την ειδολογική κατάταξη και μελέτη παροιμιών, ιδιαίτερα δε ο Δημήτριος Λουκάτος, ο Στίλπων Κυριακίδης, ο Νικόλαος Δημητρακόπουλος, ο Μενέλαος Τουρτόγλου. Οι δύο πρώτοι, Λουκάτος και Κυριακίδης, επιχείρησαν τρόπους θεματικής κατάταξης των παροιμιών, των παροιμιόμυθων και άλλων παροιμιακών μορφών, με σκοπό την καλύτερη μελέτη τους. Θεμελιώδης υπήρξε και παραμένει η μελέτη του Δ. Λουκάτου «Ζητήματα κατατάξεως παροιμιών», που δημοσιεύθηκε το 1951 στον τόμο 6 της Επετηρίδας του Λαογραφικού Αρχείου¹⁵. Στη μελέτη του αυτή, μοναδική στο είδος της, ο Λουκάτος προτείνει μια ειδολογική, λημματοθεματική κατάταξη σε τρεις γενικές κατηγορίες και πολλές υποκατηγορίες: *Ειδολογική* παράθεση με 8 υποκατηγορίες, *Ειδολογική - Λαογραφική* με 7 υποκατηγορίες και *Εννοιολογική* με πληθώρα (δεκάδες) υποδιαιρέσεις, ταξινομημένες αλφαβητικώς. Στο τέλος, παρουσιάζει ένα συγκεντρωτικό πίνακα αυτής της ειδολογικής κατάταξης με τις απαραίτητες διασταυρώσεις και συγκρίσεις¹⁶.

15. Δημ. Σ. Λουκάτος, «Ζητήματα κατατάξεως παροιμιών», *Επετηρίς Λαογραφικού Αρχείου Ακαδημίας Αθηνών* (Ε.Λ.Α.), τ. 6 (1950-51), σ. 245-296.

16. Το πρόβλημα όχι μόνον της συλλογής των παροιμιών, αλλά πολύ περισσότερο της μεθοδολογίας κατάταξης, ερμηνείας και κατανόησης των παροιμιών, πέραν της αλφαβητικής, ήτοι της εννοιολογικής και ειδολογικής κατάταξης, απασχόλησε σοβαρά όλους τους λαογράφους, με ιδιαίτερη όμως προσοχή τον Δημήτριο Λουκάτο σε πολλά έργα του. Αναφέρω πχ. *Παροιμίες των Φαράσων Καππαδοκίας*, που δημοσιεύθηκαν το 1951 από το Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών [Δημ. Σ. Λουκάτου, *Παροιμίες των Φαράσων* (επιμέλεια και συμπλήρωση καταλοίπων Δημ. Λουκόπουλου), εκδόσεις του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών, αριθ. 21 (Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών - Καππαδοκία 5), Αθήνα 1951 σ. κδ' +220]. Οι δημοσιευόμενες 900 παροιμίες είναι καθ' υποδειγματικό τρόπο ταξινομημένες, ήτοι κατ' αρχάς αλφαβητικό (σελ. 1-170) με επεξήγηση, διασταύρωση σε υποσημειώσεις. Ακολουθώ με παράθεση λεπτομερούς αλφαβητικού Λεξιλογίου, το οποίο παραπέμπει σε ομοειδείς ή συγγενείς παροιμίες με παραπομπή στον αύξοντα αριθμό τους (σελ. 171-190). Περαιτέρω, δημοσιεύεται αλφαβητικός Πίνακας λημμάτων (σελ. 191-198). Και τέλος, Ευρετήριο των κυριότερων παροιμιακών εννοιών (κατ' αλφαβητική σειρά, σελ. 199-204). Ανάλογη συλλογή τοπικών παροιμιών της Νάουσας της Πάρου, μικρής όμως έκτασης, συνέλεξε και δημοσίευσε με τη βοήθεια μαθητών Σχολικού Συνεταιρισμού το 1951 η παιδαγωγός Φωτεινή Θ. Τζωρτζάκη.

Ο παροιμιακός λόγος είναι σε ευρεία χρήση από κοινωνικές ομάδες θεωρούμενες έως τα μέσα του 20ού αι. ως «άγραφες» ή ως «μν-εγγράμματος» κατά τον ακαδημαϊκό Αγαπ. Τσοπανάκη, όπως ήσαν οι ποιμένες Σαρακατσάνοι, οι Βλαχόφωνοι, οι Καραγκούνηδες, οι ποιμένες της Κρήτης, της Καρπάθου, των Δωδεκανήσων, της Ικαρίας, της Λήμνου. Ο γράφων, στον τόμ. 1 της *Επιτόπιας κοινωνιολογικής έρευνας* για τους Σαρακατσάνους της Μακεδονίας και Θράκης, έχει συλλέξει και δημοσιεύσει 150 παροιμίες, ποιμενικού κυρίως περιεχομένου και ενδιαφέροντος (Διονύσης Μαυρόγιαννης, *Οι Σαρακατσάνοι της Θράκης, της Κεντρικής και Ανατολικής Μακεδονίας. I. Καταγραφή οικογενειών, νοικοκυριών και επαγγελματιών, σπαράγματα της πολιτιστικής παράδοσης: Επιτόπια κοινωνιολογική έρευνα από Έβρο έως Θεσσαλονίκη*, Δωδώνη, Αθήνα 1998).

Το πρόβλημα της ταξινόμησης του ογκώδους και εν πολλοίς αγνώστου ακόμη και στους μελετητές παροιμιακού θησαυρού έχει σχέση με τη δυνατότητα ευχερέστερης πρόσβασης, μελέτης και διατύπωσης γενικότερων πορισμάτων, όπως το επιθυμούσε ο Ν. Γ. Πολίτης. Το παροιμιακό υλικό, σε όλες τις μορφές του, έχει πολλαπλασιασθεί τόσο με τις ποικίλες συλλογές, από την εποχή του Πολίτη έως σήμερα, ώστε επιβάλλεται όχι μόνο η αλφαβητική του συγκέντρωση και δημοσίευση, αλλά και η περαιτέρω μελέτη του κατ' είδος περιεχομένου (νομικό, επαγγελματικό, προτρεπτικό).

Και στο σημείο αυτό θα υπενθυμίσω δύο περιπτώσεις μελέτης παροιμιών, των οποίων το περιεχόμενο αφορά σε διαφόρους τομείς τους Δικαίου. Όλοι γνωρίζουμε τον διακεκριμένο νομικό και πολιτικό των αρχών του 20ού αι., τον Νικόλαο Δημητρακόπουλο και την πρωτότυπη μελέτη του για τις παροιμίες στα πλαίσια των *Νομικών του ενασχολήσεων* (1925)¹⁷. Πρόκειται για παροιμίες, εκφράσεις, αποφθέγματα, που έχουν ως αντικείμενο συμπεριφορά, πράξεις και συνέπειες στον χώρο του Αστικού κυρίως Δικαίου, ουσιαστικού και δικονομικού. Περαιτέρω όμως εξειδικευμένες μελέτες στον χώρο του Δικαίου οφείλονται στον καθηγητή Μενέλαο Τουρτόγλου, κορυφαίο δάσκαλο και ερευνητή της Ιστορίας του Δικαίου, συνάδελφο και πρ. Πρύτανη στο Δ.Π.Θ. και μέλος της Ακαδημίας Αθηνών. Σε μια πρώτη, εικτενή και βαθυστόχαστη έρευνα, που διεξήγαγε ο Μ. Τουρτόγλου στη δεκαετία του 1940 ως γραφείς του Λαογραφικού Αρχείου υπό τη διεύθυνση του καθηγητή Γεωργίου Μέγα, μελέτησε «Τα στοιχεία ποινικού δικαίου και εγκληματολογίας εις τας παροιμίας και τα άσματα του ελληνικού λαού». Αργότερα, ασχολήθηκε κατά τρόπο διεξοδικό με την ανεύρεση, παρουσίαση και επεξήγηση λαϊκών αντιλήψεων και κανόνων του οικογενειακού δικαίου (γάμος, διαζύγιο, τεκνοποίηση) σε παροιμίες και δημοτικά τραγούδια¹⁸.

17. Νικόλαος Π. Δημητρακόπουλος, *Νομικαί ενασχολήσεις*, Δ. & Π. Δημητράκος, εν Αθήναις 1925.

18. Ο ακαδημαϊκός Μενέλαος Τουρτόγλου, βαθύς γνώστης και θαυμαστής του μνημονευθέντος έργου και της προσωπικότητας του Ν. Δημητρακοπούλου, συνέχισε, επεξεργάστηκε και συμπλήρωσε λίαν ευστόχως και επιτυχώς το έργο του με την ανεύρεση, συστηματική ερμηνεία και προβολή αντιλήψεων, πεποιθήσεων και νομικών εθίμων στις παροιμίες. Η συμβολή του Μ. Τουρτόγλου στο θέμα αυτό αφορά κατ' αρχάς στο Ποινικό Δίκαιο και την Ποινική Δικονομία, βλ. Μ. Τουρτόγλου «Στοιχεία του Ποινικού Δικαίου και Εγκληματολογίας εις τας παροιμίας και τα άσματα του ελληνικού λαού», *Επετηρίς του Λαογραφικού Αρχείου*, τόμ. Ε' (1945-1949), Αθήνα 1951, σ. 124-158. Στο πρωτότυπο αυτό πόνημα ο μελετητής υποδιαιρεί σε 11 θεματικές τις παροιμίες που αφορούν στο Ποινικό Δίκαιο (δικαιολογητικές βάσεις και σκοπός της ποινής, ελευθερία βουλήσεως, καταλογισμός, συνέργεια, έμπρακτος μετάνοια, εγκλήματα κατά της

Οι πιο πάνω μελέτες των δύο κορυφαίων εκπροσώπων της παλαιότερης και σύγχρονης νομικής επιστήμης, πιο κοντά στα ενδιαφέροντά μας, νομικά και κοινωνιολογικά, αποδεικνύουν πολλά πράγματα: κατ' αρχάς τη θεματική ευρύτητα των παροιμιών, ακολούθως την επίτευξη υποδειγματικής νομικής διερεύνησης ενός εξειδικευμένου τμήματος παροιμιών και τέλος την ανάγκη αλλά και τη δυνατότητα διεπιστημονικής προσέγγισης και μελέτης του παροιμιακού λόγου, καθώς και της πολυπλοκότητας του περιεχομένου του, από λαογράφους, φιλολόγους, ιστορικούς, νομικούς, κοινωνιολόγους.

Γ. Κοινωνιολογική προσέγγιση

Οι φιλολογικές παρατηρήσεις, που διατυπώθηκαν προηγουμένως σχετικά με την εκφραστική διατύπωση και την αλφαριθμητική και κατά περιεχόμενο ταξινόμηση των παροιμιών, επιβάλλουν να υπενθυμίσουμε ότι στο επίπεδο παραγωγής και χρήσης του παροιμιακού λόγου οι δημιουργοί και χρήστες τους, δηλαδή ο λαός, έχει ενιαίο βίωμα των παροιμιών, οι οποίες στο σύνολό τους εκφράζουν, αντιπροσωπεύουν και αντανάκλουν τη συνολική πρόσληψη και αναπαράσταση του κόσμου, όπως τις βιώνει και τις αντιλαμβάνεται ο λαός στα αισθήματά του και στην καθημερινότητα. Η χρήση της παροιμίας γίνεται σύμφωνα με τις περιστάσεις, τα βιούμενα προβλήματα και τα ερεθίσματά, τα οποία έχουν πολυθεματική και αλληπλένδετη σημασία γι' αυτόν. Η ταξινόμηση, αλφαριθμητική και κατά περιεχόμενο (ειδολογική), είναι αναγκαία γι' αυτούς που δεν βρίσκονται ή δεν βρίσκονται πλέον στο κέντρο βίωσης των παροιμιών, καθώς και στους μελετητές. Γιατί τούτο, η ειδολογική ταξινόμηση, επιβάλλεται και από μεθοδολογική άποψη, για την σε βάθος επιστημονική μελέτη του παροιμιακού λόγου.

τιμής, παιδοκτονία, βιασμός - αποπλάνησις, μοιχεία, κλοπή και υπεξαίρεσις) και σε 10 αυτές που αφορούν στην Ποινική Δικονομία (φυλή, επάγγελμα, ηλικία, τυχερά παίγνια, ναρκωτικά, εταρισμός, δεισιδαιμονία, ίχνη, μάρτυρες και νεκροφιλία).

Η δεύτερη συμβολή του Μ. Τουρτόγλου συνίσταται στην ενδελεχή μελέτη και δημοσίευση στοιχείων Οικογενειακού Δικαίου στις παροιμίες και τα άσματα του ελληνικού λαού (Μ. Τουρτόγλου, «Στοιχεία Οικογενειακού Δικαίου εις τας παροιμίας και τα άσματα του ελληνικού λαού», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας*, τόμ. ΚΒ' (1969-72), Αθήνα 1973-1974, σ. 57-74. Βλ. επίσης και Μ. Τουρτόγλου, *Μελετήματα Ιστορίας Ελληνικού Δικαίου*, τόμ. 2, Αθήνα 1999, σελ. 183-224). Η μελέτη των νομικών παροιμιών διακρίνεται σε δύο θεματικές, τον γάμο και το διαζύγιο. Οι παροιμίες που αφορούν στον γάμο υποδιαιρούνται στους όρους σύναψής του, στην ικανότητα προς γάμον, στον υφιστάμενο αλλά και στον προϋπάρχοντα γάμο, στη συγγένεια (εξ αίματος και εκ πλάγιου), στους κληρικούς και μοναχούς, στο γνωστό κώλυμα του άλλοτε πενθίμου ενιαυτού και στον τύπο τελέσεως του γάμου. Η θεματική του διαζυγίου διερευνάται ως ενιαία ύλη λόγω, προφανώς, της κοινής βάσης θεωρίας και πρακτικής.

Θα προσθέσουμε δύο τελικές παρατηρήσεις για το θέμα μας. Αφ' ενός θα υπογραμμίσουμε το γεγονός ότι οι παροιμίες, οι «δημώδεις» παροιμίες, όπως επίσης τις αποκαλούσε ο Ν. Γ. Πολίτης, από κοινωνιολογικής πλευράς αποτελούν κοινωνικά γεγονότα (*faits sociaux*), όπως αναφέρθηκε ήδη, και για τούτο εμπίπτουν στο αντικείμενο της κοινωνικής επιστήμης. Πράγματι, οι παροιμίες είναι προϊόν πυκνής κοινωνικότητας (*sociabilité*) και κοινωνικών σχέσεων (*relations sociales*). Παράγονται αποκλειστικά στα πλαίσια των κοινωνικών ομάδων (*groupes sociaux*), τόσο πρωταρχικών (οικογένεια, κοινότητα, σχολείο, ενορία) όσο και δευτερευουσών (εργαστήριο, επάγγελμα, εμπορική ομάδα). Χρησιμοποιούνται (λέγονται) αποκλειστικώς επίσης σε κοινωνικές μόνον εκδηλώσεις και συγκεντρώσεις, πολύ δε περισσότερο και από τα δημοτικά τραγούδια, τα οποία τραγουδιούνται και από άτομα κατ' ιδίαν –πράγμα που δεν συμβαίνει με τις παροιμίες. Και τέλος, όπως όλα τα κοινωνικά γεγονότα και οι κοινωνικές σχέσεις, οι παροιμίες επιδιώκουν να επιτελέσουν, όπως είπαμε, έναν κύριο αλλά και διαφόρους δευτερεύοντες κοινωνικούς σκοπούς (να κοινωνικοποιηθούν, να ψέξουν, να υποδείξουν, να επιμορφώσουν, να πείσουν τον συνομιλητή).

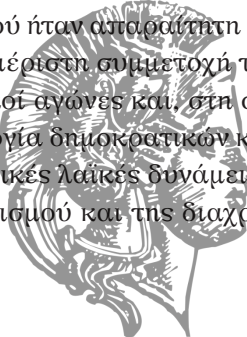
Οι παροιμίες, ως αυθόρμητη συλλογική λαϊκή δημιουργία, έχουν γίνει αντικείμενο κοινωνιολογικής προσέγγισης και μελέτης από κοινωνιολόγους τόσο των ανεπτυγμένων χωρών όσο και χωρών του Τρίτου Κόσμου, λόγω ακριβώς της μεγάλης κοινωνικής τους φόρτισης και χρήσης.

Αυτή η διαπίστωση και η σχετική ολιγορία, που παρουσιάζεται στο θέμα αυτό από τον αντίστοιχο επιστημονικό κλάδο στη χώρα μας, μας ξαναφέρει στον Ν. Γ. Πολίτη και στους λαογράφους μας, μικρούς και μεγάλους, γνωστούς και αφανείς, στη μεγάλη συμβολή τους στην ανάδειξη, μέσα από την ενασχόλησή τους με τον παροιμιακό λόγο, του δημιουργικού λαού, του ανώνυμου και αφανή ελληνικού λαού. Ο Ν. Γ. Πολίτης, όπως και ο Παναγιώτης Αραβαντινός, λίγο ενωρίτερα, όπως ο Στίλπων Κυριακίδης και ο Δημήτριος Λουκάτος αργότερα, καταδίκασαν αδίστακτα όσους υποτιμούσαν τις παροιμίες και τους «*εν παροιμίαις ομιλούντες*», όπως γράφει ο Δ. Λουκάτος στον 39ο τόμο της Λαογραφίας¹⁹. Ο Πολίτης, ανασύροντας στην επιφάνεια τις παροιμίες και τον λαϊκό πολιτισμό και αποδίδοντάς τους την αξία και τη θέση που πραγματικά κατείχαν και συνεχίζουν να κατέχουν οι παροιμίες στο διαχρονικό ελληνικό βίο και πολιτισμό, ταυτοχρόνως απέδωσε τιμή στον λαό ως ιδιαίτερη πληθυσμιακή κατηγορία και συνέβαλε περαιτέρω, ο Πολίτης,

19. Δημ. Σ. Λουκάτος, «“Εν παροιμίαις λαλούντες” αλλά πολλά καλά φέροντες», *Λαογραφία* 39 (1998-2003), σ. 253-256.

ώστε να παραλάβει στα χέρια του αυτός ο λαός τα διάσημα της δικής του ξεχωριστής αξίας και να προβληθεί στη νεοελληνική κοινωνία ως δημιουργός και θεματοφύλακας εθνικών πολιτιστικών αγαθών. Ενωρίς του αναγνωρίστηκαν ήδη (18ος αι.), τα «*θεόθεν φυσικά δίκαιά του*» (κοινωνικά, πολιτικά, συνταγματικά), όπως έγραψε ο Ρήγας Βελεστινλής στα επαναστατικά και συνταγματικά κείμενά του και όπως το κατέδειξε ο Αγώνας της Παλιγγενεσίας. Αν δε ο Κ. Παπαρρηγόπουλος θεωρείται ότι προέβαλε την έννοια του «έθνους» από την αρχαιότητα ως τη σύγχρονη εποχή, ο Ν. Γ. Πολίτης, πρέπει να πούμε, και το διατυπώνουμε εμείς σήμερα από τη σκοπιά της κοινωνιολογίας, πολιτιστικής και πολιτικής, αλλά και της ιστορικής ταυτότητας, κατόρθωσε με τη ζωή του, τον παροιμιακό λόγο, τα δημοτικά τραγούδια, τη γλώσσα να συμβάλει αποφασιστικά, ώστε να αναγνωρισθεί και έρθει στην επιφάνεια της εθνικής ζωής, της δημόσιας και ιδιωτικής, η σημασία, ο ρόλος και η υπεραξία της έννοιας του «λαού». Αυτή η ιστορική για την Ελλάδα αναβάθμιση της ταυτότητας του λαού ήταν απαραίτητη και έγκαιρη, γιατί στα χέρια αυτού του λαού και στην αμέριστη συμμετοχή του ανέθεσε τις τύχες του το έθνος, όταν άρχισαν οι εθνικοί αγώνες και, στη συνέχεια, ο εκδημοκρατισμός της γλώσσας και η δημιουργία δημοκρατικών και κοινωνικών θεσμών με βάση και κριτήριο τις δημιουργικές λαϊκές δυνάμεις της χώρας μας, θεματοφύλακες του λαϊκού μας πολιτισμού και της διαχρονικής μας πολιτιστικής ταυτότητας.

SOMMAIRE

Dionysios G. Mavrogiannis

Les proverbes dans l'œuvre de N. Politis

Les proverbes en tant que partie intégrante de la culture populaire, ont fait l'objet tant des recherches que des études approfondies de la part de N. Politis. Les recherches sur le terrain en Grèce, ont été conduites par lui-même ainsi que par des collaborateurs. L'enregistrement de dizaines de milliers de proverbes a complété le corpus des matériaux en la matière, existants depuis l'époque byzantine et même de l'antiquité grecque. N. P. dès son âge de 16 ans (1868) a fait preuve de son inclination pour la culture populaire et folklorique ainsi que pour le langage proverbial en particulier, en publiant des articles à ce sujet dans la revue *Πανδώρα* ΙΘ' 1868, p. 117 et s. et p. 357 et s. L'intérêt scientifique de l'auteur portait non seulement sur le patrimoine proverbial grec (périodes classique, byzantine et contemporaine) mais aussi sur les proverbes des pays balkaniques, européens et même asiatiques.

L'énorme collection des proverbes ainsi réunis, a été partiellement publiée par l'auteur fin du 19e s.- début du 20e, en quatre volumes soit en 2.671 pages. Les proverbes publiés ont été classés par ordre alphabétique selon un code des mots-clés, établi par l'auteur selon l'importance du contenu de chaque proverbe. La publication des proverbes en quatre volumes n'a pas pu aller que jusqu' à la lettre ε. Le reste des matériaux demeure inédit dans les Archives du Centre de Recherche du Folklor Hellénique de l'Académie d'Athènes.

Une partie de deux premiers volumes est consacrée à une longue introduction historique, littéraire et comparative des fonds proverbiaux, grecs et autres. Chaque proverbe ainsi publié, est suivi par des commentaires et interprétations de l'auteur, brèves en quelques lignes ou longues de quelques pages, selon le cas. Les commentaires de N. P. ne se limitent pas à ses propres matériaux mais l'auteur s'occupe aussi d'une étude critique des collections antérieures, comme les collections des proverbes de la période byzantine de Krumbacher (*Geschichte der Byzantischen Littetatur*, München 2e éd. 1893) - Collection de Maximos Planoudis, publiée en 1879 par E. Piccolomini à Pise. N. P. s'occupe aussi dans l'introduction de deux premiers volumes, des Collections antérieures comme celle du Ducange (1688), lequel avait puisé, à son tour, chez M. Apostolis (manuscrit no 3058 de la Bibliothèque Nationale de Paris, dont l'auteur fut Arsenios de Malemvasie (16e s.), ainsi que le manuscrit no 1409 F de la même Bibliothèque), connu sous le titre *Proverbium apud Graecos odiernos*. En tout, N. P. fait dans ses

deux introductions, la présentation de 139 Collections datant des siècles précédents et de 50 Collections avec 18.000 proverbes enregistrés par lui-même et par ses proches collaborateurs. Nous rappelons à cette occasion, que juste avant N. P., l'historien et homme de belles lettres, P. Aravantinos avait publié (1863) la première Collection des Proverbes de l'Épire (Nord-Ouest de Grèce).

Les travaux de N. P. dans le domaine des proverbes ont été poursuivis par bien d'autres savants Grecs tout au long du 20e s. Nous faisons allusion, parmi ceux-ci, de G. Megas et de K. Romaïos, Professeurs des Sciences Folkloriques de l'Université d'Athènes et Membres de l'Académie d'Athènes ainsi que du Prof. D. Loucatos, plus récemment, Président de l'Association du Folklore de Grèce et bien d'autres spécialistes en la matière. Mais l'enregistrement et l'étude des proverbes plus spécifiquement dans le domaine du Droit sont exclusivement dûs à deux éminents juristes Grecs. Le premier, N. Dimitrakopoulos au début du 20e s., a systématiquement abordé le droit coutumier dans les proverbes du pays. Le second, Menelaos Tourtoglou, Prof. d'Histoire des Droits Hellénique, Romain, Byzantine et moderne, Recteur de l'Université Démokritos de Thrace et actuellement Membre de l'Académie d'Athènes, a effectué des recherches de caractère juridique, sociologique et littéraire des proverbes. D'abord, il a publié des travaux sur les proverbes dans le Droit Pénal et de la Criminologie. Ensuite, il a présenté et commenté un vaste échantillon des proverbes concernant les règles et les conceptions populaires en matière du Droit de la Famille (mariage, divorce, procréation d'enfants).

À propos des recherches de N. Politis au sujet des proverbes chez les Grecs pendant l'antiquité, il convient de rappeler que des proverbes se trouvent dans les écrits des historiens, philosophes, législateurs et poètes de la Grèce antique, même chez Hésiode et Homère. Selon Diogène Laerte (Les vies des philosophes V, 21), Aristote avait publié une Collection des proverbes (Παροιμιαί α') dans laquelle il avait formulé des vues philosophiques et sociologiques et donné la définition des proverbes. Des disciples d'Aristote, comme Théophraste et bien d'autres après ce dernier avaient continué la tradition écrite des proverbes jusqu'à l'époque Byzantine. Même le Patriarche de Constantinople Photios s'en était aussi préoccupé des fonds de proverbes dans ses multiples ouvrages dont Myriobiblos.

Le langage proverbial de tous les peuples et de toutes les périodes historiques était exprimé en mots-clés par une seule d'habitude phrase, courte, concise et vive, ne contenant que trois ou quatre parties de la parole humaine: sujet-verbe-adverbe-adjectif. Poli par un usage quotidien et répété à travers les âges, il remplissait plusieurs fonctions. Il cimentait tout d'abord, la cohésion du groupe en facilitant

la prise des décisions par la force probatoire des proverbes, consentie par tous. Il enseignait, ensuite, les uns et les autres par le rappel des erreurs et des fautes des générations passées. Et par ses valeurs pédagogiques, il aidait aussi les plus jeunes pour qu'ils puissent faire la transition vers une société future avec moins des conflits et plus de consentement familial, amical et de l'entourage social.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ